

21_03_004

Gledelig jule!
Eiliv

Olsok – 28. juli 1968

Av EILIV SKARD

Det er en historisk minnefest vi feirer i kveld, det er en fjern fortid denne dagen søker å levendegjøre. Og la oss da med en gang stille det spørsmål som vel ligger i luften: kan en tusen år gammel begivenhet ha virkelig betydning for oss? Har historie og fortid aktualitet for en generasjon som er så hektisk opptatt med samtidens overveldende problemer og som ser framtiden i møte med angst og bekymring?

La oss prøve å besvare spørsmålet. La oss se litt på hva denne dagen egentlig betyr og innebærer.

Ethvert skolebarn har hørt at Olsok betegner kristendommens seier i vårt land. Men tenker vi nærmere etter, vet vi at Stiklestadslaget i første omgang slett ikke var en seier for kong Olav og det han stod for; på Stiklestad led hans sak et totalt nederlag, hans motmenn syntes å triumfere. Men her kan vi bruke Ibsens ord: «Just i seieren bor forliset». Omslaget kom brått og fullstendig: høvdingene for bondehæren følte seg ille til mote — de hadde kjempet «mot Herren og hans salvede»; Olavs banemenn drog på botsferd til det hellige land; og snart strømmet pilegrimmer i tusentall til den falne konges grav.

Dette er det første vi skal feste oss ved: Olsok-minnet. Stiklestadslaget motbeviser det historiesyn som bare regner med militær eller økonomisk makt. Og vi må ikke som folk være dypt takknemlige for at vi har en nasjonal minnedag som så klart vitner om åndens overlegenhet — somme av oss vil like frem si: om Guds makt i historien? En minnedag som så tydelig illustrerer for oss dikterens ord:

52

«Sannhets sak seirer kun i nederlag»? Det er andre bestemmende krefter i historien enn de som verdens herrer oftest regner med.

Olav Haraldsson var bare 20 år gammel da han en høstdag år 1015 etter en stormfull ferd over Nordsjøen kom hjem til sitt fedreland for å vinne det tilbake. Han hadde reist ut, som så mang en kongesønn, for å vinne gull og heder på vikingferd; han kom hjem fylt med nye tanker — om et samlet, kristnet Norge. Det land han kom hjem til, var verken samlet eller kristent. En gang hadde sakens den store Harald Hårfagre kuert småkongene og gjort Norge til ett rike, og hans verk levde i minnet; men riksenheten var gått tapt, Norge var styrt av småkonger og jarler som selv måtte lyde fremmede overherrer. Det var noe vesentlig som manglet i Norge — det var en samlende idé, felles verdier som kunne binde folket sammen. Ute i det fremmede hadde Olav fått oppleve hvordan der var skapt nasjonalriker, riker som hadde en samlende idé — den som først og fremst var representert av kirken. Dette samlingsmerke var det Olav gav sitt folk. Hans historiske gjerning ble å føre nasjonen ut av splittelsen, ut av villskap og vikingetid og inn i det europeiske fellesskap, den kristne kulturverden. Han var vel den første nordmann som for alvor hadde grepet noe av Augustins gudsrike-tanke.

Vi minnes Per Sivles ord om dem som stod mot hverandre på Stiklestad: det var «den gamle og så den nye tid». Hvordan man ellers bedømmer Olav Haraldsson — en ting er sikkert: han representerte det nye, han var i pakt med fremtiden. En moderne historiker har sagt: Det særegne ved den virkelig store mann er at han, på en helt annen måte enn de andre, står i pakt med fremtiden, lever i det som skal skje. Bedømt fra det synspunkt var Olav Haraldsson uten tvil en stor mann. Der har vært en viss tendens, blant historikere og andre, til å redusere de store menn, redusere dem til mindre ruvende mål; det er liksom vi bedre kan forstå en historisk person når vi har fått skåret ham ned til våre egne mer beskjedne dimensjoner; det har vært forsøkt med Olav Haraldsson også — jeg tenker særlig på en roman av Laxness som kom for en del år siden. Men forsøket er dømt til å mislykkes: en fjerner kanskje ett problem, men skaper et annet i stedet: hvordan kan en liten mann

ha en så veldig virkning i historien? Olavs livsverk er så impoerende at vi må gå ut fra at mannen selv hadde de store dimensjoner. Stor var Olav ved sin viljekraft og sin kallsvisshet, overbevisningen om å ha en gudgitt oppgave. Uten tvil var han en sammensatt karakter, der var rikelig med slagger i hans sinn: hårdhet, hevnlyst, grusomhet, der er nok av frastøtende trekk; men der er også en rik menneskelighet: han eide en poetisk åre, vi har bl.a. noen kjærlighetsdikt av ham, som viser et beveget følelsesliv. Og de som kjente ham, holdt av ham, sier Snorre; hans nærmeste venner, slike som hans skald, fulgte ham i døden. Nå vel — dette var ved slutten av hans liv, og da var mangt blitt annerledes; Olav var en mann i vekst, i utvikling. Der er stor avstand mellom den unge kongesønn som kom hjem fra utlandet, antagelig nydøpt, med den plan å kristne folket med det gode eller med det vonde — og den mann som 15 år senere, etter en vinter i landflyktighet, i Gardarike, rir ned gjennom Værdalen og har en merkelig visjon — «hellig og mirakuløs», som hans hirdbiskop sa — og møter bondehæren ved Stiklestad rede til å ta det som var Guds vilje. Det er psykologisk sannsynlig det som den kirkelige tradisjon hevder, at da han kom tilbake, den siste gangen, var han lutret i motgangens ild, han var et menneske med et mildere sinn. Olav var så visst ingen helgen dersom man med hellighet mener syndefrihet. Men dersom en helgen er et menneske som, med alle sine feil, stiller seg helhjertet til Guds disposisjon, da tør vi nok godta og bruke det helgennavn ettertiden gav ham.

Den kirkelige tradisjon om Olav foreligger i en liten latinsk bok som vi kan lese den dag i dag: Den hellige Olavs martyrdød og undergjerninger — *Passio et miracula beati Olavi*; den er skrevet, i alle fall redigert, av den norske kirkes myndigste personlighet i middelalderen, Nidarosbispens Eystein, halvannet hundre år etter kongens død. Her får vi en merkelig karakteristikk av Olavs verk. Hva innebar Norges kristning? Svaret blir gitt med et billedlig uttrykk: Troens varme smeltet vantroens is. Det vil si: kristendommens innførelse skapte et klimaskifte. Agronomer har fortalt meg at når vi veiter ut en myr her oppe i Norge, og altså leder bort det sure og kalde grunnvannet, da har det samme virkning som om dette jordstykket ble flyttet mangfoldige mil sørover — til et mildere

himmelstrøk. Men i et varmere værslag, et mildere klima kan nye vekster gro.

Og la oss et øyeblikk tenke tilbake og bli klar over hva det var for et vinter-Norge kong Olav førte folket ut av. Snaue 50 år før Stiklestad-slaget stod der et annet stort slag i Norden, slaget i Hjørungavåg, hvor Håkon Jarl, Norges riksherre, verget landet mot jomsvikingene. Håkon seiret; men vi minnes kanskje hva sagaen forteller at han gjorde for å vinne seier: under det blodige slaget gikk jarlen i land og ofret en av sine egne sønner til gudene.

De som er kjent ute på misjonsmarkene i dag, kan fortelle hvordan kristendommens innførelse virker — i to retninger. Den fører folkene inn i et verdensomfattende brorskap, den kristne kulturverden. Og samtidig legger den grunnen til en ny, nasjonal kultur, skaper bl.a. en litteratur på landets eget språk. Den hellige Olavs verk hadde den samme dobbelte virkning. Der var noe internasjonalt-universalt ved mannen og verket: Olav førte folket ut av den nasjonale begrensning og inn i et verdensomspennende fellesskap. Og samtidig la han grunnen til en ny, nasjonal kultur, han var selv nasjonal som ingen annen av våre gamle konger: hans person ble rikets symbol og samlingsmerke.

Ett spørsmål har ofte vært stilt: hvor dypt gikk kristningsverket? Hvor meget fikk kristendommen å si for folk flest i vårt land? Ble folket bare rent overfladisk omvendt, i flokk og følge, eller kan vi tale om en dypere, personlig tilegnelse av den nye tro? I sagaene kalles kristningsverket stundom et sedskifte, altså en forandring i skikk og sed og levevis, og vi lutheranere, som er vant til å legge slik vekt på tro og lære, har nok av og til talt litt nedsettende om det som her skjedde: et skifte i sed og skikk er da noe som bare berører de ytre former! Der tar vi feil. Et religionsskifte som skaper en endring i et folks verdibegreper og livsførsel, det betegner litt av en revolusjon, det må ha grepet dypt, her må kristentroen ha vist sin forvandlende makt.

Selve folkets syn på helgenkongen kan vise oss noe. Olav blir ved sin død løftet opp over hele rekken av de norske konger: han stod for alle tider som Norges evige konge, *rex perpetuus Norvegiæ*. Den kirke hvor han fikk sin grav, blir nasjonens samlende hellig-

Gustav Vigelands Olavsfigur i Nidarosdomen

dom; kong Olavs innsats får en dominerende plass i Snorres historieverk, blir fremstilt med en langt større utførlighet enn noen annen konges saga. Olav blir midtpunktet i vår historie, hans verk gir det hele mål og retning. Hans navn blir så kjent og kjær og så meget brukt at det trenger tilbake det navn som før var så populært som mannsnavn — Tor, navnet på den sterke gud. Olav lever i mangfoldige sagn og stedsnavn landet rundt; kirker og kapeller og hellige kilder minner om ham; og hele den nye lovgivning som landet fikk, føres tilbake til ham, alt sammenfattes under navnet

«kong Olavs lov». Olav får en plass i folkets bevissthet som kong David i Israel eller kong Alfred i England. Fredrik Paasche har sagt det slik: som ingen annen nordmann har Olav den hellige opp-tatt folkets fantasi.

På en måte var det riktig når landets nye lover ble ført tilbake til den hellige Olav, han var den som la grunnen til en kristen lov-givning i dette land. Den kristenrett han fastsatte, begynte slik: «Det er vår lovs opphav at vi skal bøye oss mot øst (dvs. mot sol-oppgangen) og be til den hellige Kristus om fred og godt år»; og ut fra disse lovene vokste der en ny livsførsel: det ble slutt med å sette ut uønskede barn, blodhevnene gikk ut av vår rettspraksis. Vi må nevne ett trekk som sikkert går tilbake til Olav selv — prin-sippet om likhet for loven. Snorre sier at Olav lot samme rett gjelde for mektige og for ringe — et prinsipp som skaffet ham mange fiender, for her var han ubønnhørlig streng; Olav sørget for at de mektige ikke skulle undertrykke de svake, heter det i Olavs-legen-den, og den kirkelige forfatter priser ham for dette. Her har vi fak-tisk selve tanken om rettsstaten, en av de viktigste forutsetninger for demokratiet. En kristen menneskevurdering arbeider seg fram. I det gamle ættesamfunnet var det bare de mektige som tellet, de islandske ættesagaer er beretning om høvdinger, mektige menn og mektige slekter. Men i helgen-legenden om Olav møter vi, beteg-nende nok, også andre samfunnsklasser, vi møter det jevne folk, dem som levde og slet på land og på sjø: de er også Guds barn, og-så til dem kommer den hellige konge med hjelp og trøst, faktisk har vi her noe av det samme sosiale hjertelag som bærer folkelivs-skildringen — hos Peter Egge og Johan Falkberget. Langsomt om-formes livet ut fra kristen tankegang: «Alt fekk si vigsla i kyrkje-famn» — slik skulle det i alle fall være. Bønn og andakt, salmesang og klokkeklang begynte å prege helg og hverdag. Snart ble der skre-vet bøker i Norge — den første bok var antagelig en kort latinsk skildring av hvordan helgenkongens legeme ble overført til kirken i Nidaros. Der kom en ny kunst og diktning, med mildere motiver og med varmere toner.

Vi tør tro at det i hovedsak er riktig, det bilde av norsk middel-alder som Sigrid Undseth tegner i sine romaner. Her møter vi men-

nesker av kjøtt og blod, mennesker som kan falle dypt og synde svarlig; men det vet forskjell på rett og galt, de vet at synd må sones og at der finnes en vei som går gjennom anger og skriftemål og Guds nådige tilgivelse.

Den hellige konge hadde villet at dette folk skulle være et Guds folk. Og hans program forpliktet de beste av de konger som fulgte etter ham — tross alle deres menneskelige skrøpeligheter. Der går en linje fra hans lovgivning frem til det sosiale rettferdsarbeide i våre dager som vil realisere omsorg og nestekjærighet i samfunnets liv. For en tid siden talte jeg med Rajmohan Gandhi, den store Mahatmas sønnesønn, en mann som nok kunne ha grunn til å se feil ved Vestens samfunn; men det han fremhevet, var dette: dere i Vesten har en tradisjon med sosial omsorg som Østen mangler — og som Østen *trenger* å tilegne seg. Med andre ord: Vestens folk, vårt folk, har fått noe av kristen nestekjærighet *som en arv*.

Men — det er klart at Olsokdagen vil noe mer enn bare dette, å friske opp minnet om en gammel arv, en strøm av verdier som en stor konge en gang for lenge siden ledet inn i dette land. Olsok innebærer også et spørsmål om hvordan vårt slektledd — Norges styremakter og Norges folk — tar vare på og skaper vekstmulig-heter for de verdier som vi har nytt godt av i nærmere tusen år.

Det som vårt folk tilegnet seg ved møtet med kristendommen, var forestillingen om en hellig gud, og dermed den overbevisning at der finnes en lov som er hellig og ukrenkelig fordi den er uttrykk for den Helliges vilje - absolutte normer, for å bruke vår tids språk. Og hva disse bud og normer *betyr* — hva det betyr å ha dem og hva det betyr å miste dem — det har vårt slektledd fått erfare som neppe noen annen generasjon på mange hundre år. Vi har sett store nasjoner vende kristentroen ryggen og avskaffe Guds bud som lov for folkets liv; og vi har sett følgene i form av et nytt barbari. Tenk på de nye gloser som vår tid har skapt: konsentrasjonsleirer, gasskamre, kinesisk hjernevask! Det moderne barbari må nødven-digvis bli verre enn det primitive, sa i sin tid den finske filosof von Wright, fordi barbariet i vår tid kan anvende den moderne vitenskaps og teknikks hjelpemidler. Tenk på jødeforfølgelsen i nazi-staten, et virkelig folkemord, og tenk på den umenneskelige

religionsforfølgelse i Sovjet — som nå er blitt klart dokumentert. Slik *kan* det gå, overalt, på kort tid, dersom respekten for det hellige bryter sammen i et folk. Og la det være klart at slike tilstander forberedes ved den nihilisme og ansvarsløshet — lek med undergangskrefter — som er i virksomhet også innen f.eks. de nordiske folk — som alle har korsets merke i sine flagg!

Og — for å få med hele bildet! — i denne situasjon melder den nyvåkne, fargede verden seg med sitt spørsmål til det kristne Europa, et spørsmål som vel kunne formuleres slik: Hva er det dere vil gi oss? Dere har gitt oss, og gir oss fortsatt, deres storlagne teknikk — og vi er takknemlige for den; men erfaring viser at teknikk kan brukes både til godt og ondt! Hvilke verdier, hvilket livsgunnlag kan dere gi oss? Er det deres skepsis, deres verdifornekende filosofi, deres krasse, selviske materialisme? Eller kan og vil dere bringe oss det beste dere selv har fått i arv: respekten for menneskeverdet, respekten for arbeidet, respekten for *det hellige* — den som er grunnlaget for sunnt samfunnsliv, den som gir individets liv mål og mening, den som i sannhet gjør mennesket til menneske?

Her gjelder det så store ting at det ligger nær å bruke sterke ord. Kanskje vi likevel heller skal bruke enkle og jevne — og forpliktende — ord. Vi har alle sammen, bortsett fra tro og livssyn, den lykke å leve i et samfunn som søker å realisere rett og mildhet og menneskeverd, idealer som står og faller med de grunnverdier som ble plantet i vår jord ved kristendommens innførelse. La den kjennsgjerning for alvor gå inn i vår tenkning! Og en ting til. De av oss som er overbevist om at vår kristne arv er folkenes umistelige livsgrunnlag, er ofte snare til å rette bebreidelser mot dem som ikke deler dette syn, f.eks. mot de diktere og historikere som mangler sans for de kristne verdier og behandler dem med uvilje og nedvurdering. Kanskje vil det være mer riktig og mer fruktbart å rette det granskende spørsmål til oss selv? Lever disse verdier, som vi setter høyt, så sterkt og bestemmende og forvandlende slik at de kan påvirke og prege forskerens vurdering og dikterens emnevalg og tendens? Det er et spørsmål som nettopp Olsok-dagen stiller. Det er en utfordring som har høyeste aktualitet, og som bare kan besvares med en beslutning.

(Foredrag i Nidarosdomen under Olavsdagene 1968.)